

ПОСТАТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА КОЗАЧЧИНА В ОЦІНЦІ Б. БАРАНОВСЬКОГО І С. ЛІБІШОВСЬКОЇ

Польська та українська історіографія віддавна займається проблематикою, яка є спільною в історії двох народів. До однієї з найбільш дискусійних відноситься визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Окрім розбіжностей в причинах, ході та наслідках війни продовжує викликати дискусії і особистість українського гетьмана. На різних історичних етапах оцінки польських істориків є достатньо відмінними. В цьому контексті видається достатньо важливою стаття авторства Б. Барановського і С. Лібішовської, що вийшла друком до 300-річчя Переяславської угоди, в якій вони здійснили ретроспективний огляд проблеми починаючи від кінця XVI – до середини XX століття. Автори працювали в умовах, коли польська історіографія почала підпадати під ідеологічний вплив радянської, що не могло не позначитися не певних їх оцінках доробку польських істориків.

Ключові слова: Б. Хмельницький; визвольна війна; польська історіографія.

В історії кожного народу є ключові моменти, які надовго закарбовуються в народній свідомості, до яких з достатньою регулярністю звертаються історики. Природно, що 300-річчя Переяславської угоди активізувало інтерес до постаті Б. Хмельницького не тільки з боку радянських пропагандистів, але й польських істориків. Нашу увагу привернула опублікована у 1954 р. в «Історичному кварталнику» стаття авторства Б. Барановського і С. Лібішовської «Проблема національно-визвольної боротьби українського народу в XVII ст. у польській історіографії» [1]. В перших рядках своєї роботи вони звертають увагу читача, що рідко яка проблематика була висвітлена настільки тенденційно польською шляхетською і буржуазною історіографією, як визвольна війна українського народу. За всяку ціну дослідники намагалися виправдати шляхетсько-магнацьку експансію Речі Посполитої на схід. Вважалося, що польська шляхта несла цивілізаційний спосіб на дикі степові простори. Переважно

визвольна боротьба українського народу трактувалася як «дикі свавілля» та прояв «схильності до анархії» [1, с. 197]. Автори також вказали, що не ставлять на меті подати повну бібліографію проблеми, а відповідно і вичерпної оцінки праць польських дослідників стосовно визвольної війни українського народу в XVII ст.

Події середини XVII ст. обумовили той факт, що в хроніках і мемуарах Рудавського, Коховського, Твардовського та інших авторів появилися рядки, в яких без прихованої ненависті тенденційно описуються події і дійові особи часів боротьби українського народу за свої права. Не добирали слів у своїх працях Ю. Бялобоцький [2-3] і Ю. Єрліч [4]. З великою огидою писалося про Б. Хмельницького. Не жаліли щодо нього найбільш дошкульних епітетів, що мали на меті дискредитувати його в очах читачів. Тогочасні автори навіть бачили в його постаті «чорта», що набув людської подобі. Винятком стали хіба, що «Listy Anonima». Там відмічалось,

що гординя і утиски з боку польської шляхти накликали на Річ Посполиту «козацьку війну», а утиски і зневага шляхтою селян поставили на чолі повсталих Б. Хмельницького [5]. Автори статті звертають констатують, що першим на цей нюанс звернув увагу Коллантай [1, с. 199].

Б. Барановський і С. Лібішовська достатньо уваги приділили творчості одного з класиків польської історіографії Й. Лелевеля. Зокрема, вони акцентували увагу на його оцінках, що козацький бунт був настільки потужним, що подібного Польща не бачила впродовж 600-та років своєї історії [1, с. 200]. Маємо підстави зупинитися ще на одній тезі Й. Лелевеля, що не особистий інтерес, а прагнення здобути волю поставило на чолі руху Б. Хмельницького [6, с. 366, 372].

У середині XIX століття вийшла публікація авторства Міхала Гліщинського [7], яка на переконання Б. Барановського і його співавтора є «маловартісною» з огляду на те, що загалом оперта на сентенції тогочасної тенденційної російської історіографії зрідка і вибірково задіявши польські джерела [1, с. 201]. У ній безсистемно викладений матеріал і достатньо помилок. Позитивним у цій роботі є те, що автор не вдається до крайнощів притаманних роботам Ф. Равіти-Гавронського [8–9]. Так журналіст Ф. Равіта-Гавронський коментуючи не численні, кепсько виконані портрети із зображенням гетьмана вважав, що там виразно видно семітські риси. В його роботі є достатньо всякого роду перебільшень та нісенітниць. В свою чергу Б. Барановський достатньо високо оцінив доробок К. Шайнохи, зокрема його працю «Szkice historyczne» [10]. На думку знаного історика, козацькі війни і Б. Хмельницький стали свого роду карою Божою для польської шляхти за її утиски українців.

Не пройшла повз увагу польських істориків середини XX сторіччя діяльність Юзефа Антоні Ролле, який був професійним медиком, але залишив по собі праці з історії. Любитель, який не володів навиками професійних істориків. Іноді в його роботах важко відрізнити вимисел від опертого на джерела факту. Ю. Ролле мав доступ до приватних архівів шляхти на Поділлі. Ідеалізуючи життя подільської знаті в часи воєн з турками і татарами він у значній мірі вплинув на твор-

чість Г. Сенкевича, «а повість «Pan Wołodyjowski» стала трансформацією праць Ролле» [1, с. 203].

Один із головних представників «варшавської історичної школи» Тадеуш Корзон ведучи дискусію зі своїми опонентами із «краківської історичної школи» навколо питання причин поневолення поляків, основну дослідницьку увагу зосередив на проблематиці XVIII сторіччя. Разом із тим, так як Ю. Шуйський, В. Калінка, С. Смолька, М. Бобжинський винуватцями втрати державності вважали в першу чергу самих поляків [11], то він змушений був торкатися й сюжетів пов'язаних із XVII століттям. Вступав він також у дискусію з П. Кулішом і В. Карповим [12].

Ю. Шуйський трактував визвольну війну як «вбивчу соціальну війну», а Переяславську раду суттєвою «помилкою» політичною Б. Хмельницького, якого він припустився у пошуках протидіяти вірогідному польсько-татарському союз, що спричинило розподіл українських земель. На його переконання, Б. Хмельницький спровокований виключно особистою кривдою є «сміливцем і бунтівником» [13]. Підходи краківської історичної школи ще виразніше проявилися у творчості М. Бобжинського. Він вважав, що вимоги козаків неможливо було вирішити без суттєвих суспільних і політичних реформ у всій державі.

Виходець із середньо заможної поміщицької родини з Поділля, випускник університету Св. Володимира в Києві та видавець (разом з Павінським) джерел у Варшаві Александер Яблонівський достатньо щільно займався проблематикою українського козацтва та постаттю Б. Хмельницького. Його погляди достатньо тісно перекликаються з оцінками К. Шайнохи. Разом із тим, він відмовляв українському народу в його назві, що поляки для нього були «містком, що єднав їх із латинською культурою» [14]. Серед варшавського історичного середовища про події пов'язані з визвольною війною під проводом Б. Хмельницького писав Александр Краухер. Професійно виконані його праці просякнуті виразною ворожістю до національно-визвольної боротьби українського народу [15].

Окремий підхід до українського козацтва та постаті Б. Хмельницького в польській історіографії посідають роботи Людвіка Кубалі. Маємо всі підстави погодитися з Б. Барановським і С. Лібішовською, що доробок Львівського історика «окрім своїх численних фактичних помилок у хронології – до тепер представляє певний інтерес, тим не менше вимагає ґрунтовної ревізії» [1, с. 210]. Його роботи оперті на матеріалах під час опрацювання фондів Оссолінеум та музею Чарторийських грішать однобокістю. Л. Кубалю в перших своїх працях науково-публіцистичного характеру різко негативно зображував Б. Хмельницького, як п'яницю, жорстокого тирана тощо. Набуваючи певних фахових рис у своїй творчості він прийшов до висновку, що гетьман володів певними чеснотами (хоробрість, достоїнства полководця) інакше як пояснити, що влада і правлячий клас Речі Посполитої не могли дати ради у боротьбі з ним. Згодом Ольгерд Гурка відзначав вплив на «Трилогію» Г. Сенкевича публікацій Л. Кубалі [16]. Поруч з Л. Кубалю у львівському середовищі істориків працював А. Прохаска. Із його праць присвячених визвольній війні українського народу виділимо «*Z czasów Chmielniczyny*» [17].

Побіжно торкалися подій середини XVI століття відомі польські історики Вацлав Собескі [18], Владімеж Конопчинський [19] і

Владислав Томкевич [20]. Окремим битвам під проводом Б. Хмельницького присвятив свої дослідження Людвік Фраш [21–22].

Після завершення Другої світової війни змінилася суспільно-політична ситуація на польських теренах, що позначилося й на польській історіографії. Польські історики все більше стали підпадати під вплив концептуальних догм радянської історичної науки. Це позначилося й на проблематиці досліджень. Так, В. Томкевич зайнявся суспільним і етнічним складом українського козацтва [23]. Досліджував суспільні рухи і повстання С. Інґльот [24]. Б. Барановський намагався заглибитися в генезу козацько-татарського союзу [25].

Таким чином, можемо констатувати, що 300-річчя Переяславської угоди не спричинило у Польській Народній Республіці якогось ажіотажу серед істориків. Разом із тим, історіографічний огляд проблематики пов'язаної з визвольною війною українського народу під проводом Богдана Хмельницького, який здійснили Б. Барановський і С. Лібішовська став свого роду підведенням підсумків дослідження польською історіографією проблематики. Він показав як досягнення так і упущення польських дослідників у вивченні як самої особистості генія, так і керованої ним визвольної війни.

Список використаних джерел

1. Baranowski B., Libiszowska Z. Problem narodowo-wyzwoleńczej walki ludu ukraińskiego w XVII w. w historiografii polskiej // *Kwartalnik historyczny*. – 1954. – R.LXI. – S.197-217.
2. Białobocki J. *Klar męstwa*. – Kraków, 1649.
3. Białobocki J. *Braz Tatar albo liga wilka z psem na gospodarza*. – Kraków, 1652.
4. Jerlicz J. *Latopisiec*. – T.I-II. – Warszawa, 1853.
5. *Listy Anonima i Prawo polityczne narodu polskiego* / Wyd. W. Leśnodorski i H. Wereszycka. – T.1. – Warszawa, 1954.
6. Lelewel J. *Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej, Polska, dzieje i rzeczy jej*. – T.III. – Poznań, 1855.
7. Gliszczyński M. *Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporozża podług Skalkowskiego oraz hetmani małosyjscy i Kozacy do czasów unii*. – Warszawa, 1852.
8. Rawita-Gawroński F. *Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyny w XVI wieku*. – Kraków, 1920.
9. Rawita-Gawroński F. *Bochdan Chmielnicki*. – T.2. – Lwów, 1906-1909.
10. Szajnocha K. *Szkice historyczne*. – Lwów, 1854-1861.
11. Adamus J. *O syntezach historycznych Szujskiego. Studia ku czci St. Kutrzeby*. – T.2. – Kraków, 1938.
12. Korzon T. *O Chmielnickim sądy pp. Kulisza i Karpowa* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1892. – T. VI.
13. Szujski J. *Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. – Warszawa, 1880.
14. Jabłonowski A. *Akademia Kijowsko-Mohylańska, zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi*. – Kraków, 1900.
15. Kraucher A. *Poselstwo Jakóba Smiarowskiego pod oblężony Zamość w r. 1648* // *Kwartalnik historyczny*. – 1891. – T.V.
16. Górka O. *Ogniem i mieczem a rzeczywistość historyczna*. – Warszawa, 1934.

17. Prochaska A. Z czasów Chmielniczyny // Przegląd Powszechny. – 1918.
18. Sobieski W. Historia polityczna. – T.2. – Encyklopedia Pol. Akad. Um. – Kraków, 1929.
19. Konopczyński W. Dzieje Polski nowożytnej. – T.1. – Warszawa, 1936.
20. Tomkiewicz W. Ukraina między Wschodem i Zachodem // Sprawy Narodowościowy. – 1937.
21. Fraś L. Obrona Zbarażu. – Kraków, 1932.
22. Fraś L. Bitwa pod Zborowem r. 1649 // Kwartalnik Historyczny. – 1932. – T.XLVI.
23. Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny ukraińskiej na przełomie XVI i XVII w. // Przegląd Historyczny. – 1948. – T.XXXVII.
24. Inglot S. Ruchy specjalne i bunt chłopów w dawnej Polsce // Wies i Państwo. – 1946. – Nr.1.
25. Baranowski B. Geneza sojuszu kozacko-tatarskiego z 1648 r. // Przegląd Historyczny. – 1948. – T.XXXVII.

A. I. Tkachuk,
k. h. s., associate professor
Kherson state Agricultural University

**BOGDAN KHMELNITSKY'S IDENTITY AND THE COSSACKS IN B. BARANOVSKY
AND S.LIBISHEVSKAYA'S ASSESSMENTS**

The Polish and Ukrainian historiography deals with a problem, which is the general for both peoples so far. One of the most discussed subjects is liberating war under leadership of Bogdan Khmelnytsky. Except confrontation in opinions according the reason, the course and the consequence of war, the features of the Ukrainian hetman continue to cause discussions. The assessment of the Polish historians is different during different historical periods. In this context the article of B.Baranovsky and S.Libishevskaya, which has been published to the 300th anniversary of the Pereyaslavsky contract. In this article the authors have carried out the retrospective review of the problem since the end of the XVI – to the middle of the XX centuries. The authors worked in conditions when the Polish historiography fell under the influence of the Soviet ideology and that could not help reflecting in their certain estimates of the works of the Polish historians.

Our attention was drawn by the article of B.Baranovsky and S.Libishevskaya «Problems of national liberation war of the Ukrainian people in the XVII th century» published in 1954 in «The Historical Almanac». In the first lines of the work they draw the attention of the readers by the fact that rare problem has been considered so tendentiously by the Polish bourgeois historiography as liberating war of the Ukrainian people. At any cost the reseachers tried to justify shlyahta-magnate expansion of the Polish-Lithuanian Commonwealth to the East. The liberating fight of the Ukrainian people was generally treated as «wild lawlessness» and manifestation of «the tendency of anarchy». The authors have also specified that they do not set a task to show the whole bibliography of the problem and also respectively the full assessment of the works of the Polish reseachers according to liberating war of the Ukrainian people.

Key words: Bogdan Khmelnytsky; liberating war; the Polish historiography.

Рецензенти: **Сінкевич Є. Г.**, д-р іст. наук, професор;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

© Ткачук А. І., 2017

Дата надходження статті до редколегії 02.08.2017